

Eric Hobsbawm. *Banditi*, Ljevak, Zagreb 2023., 257 str.

„Mit o banditu preživio je u modernom urbanom svijetu kao neka vrsta narodnog sjećanja u koje mediji i gorčina ugroženih povremeno ubrizgaju novi život. Svi smo – a pogotovo siromašni, slabi i bespomoćni – iskusili društvene i institucionalne nepravde. Sve dok mit o banditu ne predstavlja samo slobodu, herojstvo i san o općoj pravdi već i osobnu pobunu protiv nepravde, ideja o individualnom pravedniku će opstati, pa makar i na rubu modernog urbanog društva koje osjeća privlačnost tog mita“. Ovim riječima, istaknutima na omotu knjige, britanski povjesničar Eric Hobsbawm opisuje svoje relativno kratko, ali izrazito interesantno djelo o povijesti socijalnog banditizma. U deset poglavlja autor iznosi sintezu socijalnog banditizma kao specifičnog fenomena koji ne može postojati izvan određenih političkih i socioekonomskih okvira. Prvo izdanje knjige objavljeno je još davne 1969. godine, no Hobsbawm je u nekoliko navrata korigirao svoje djelo tako da se ovdje radi o proširenom i revidiranom izdanju. Eric Hobsbawm rođen je u Aleksandriji 1917. godine, a školovao se u Beču, Berlinu, Londonu i Cambridgeu. Do umirovljenja je predavao na Birkbeck Collegeu Sveučilišta u Londonu, a otad na Novoj školi za društvena istraživanja u New Yorku. Preminuo je 2012. godine. U Hrvatskoj su do sada prevedena njegova brojna djela, poput *Doba revolucije: Evropa 1789.-1848.* (Školska knjiga-Stvarnost, 1987), *Doba kapitala: 1848.-1875.* (Školska knjiga-Stvarnost, 1989) i *Doba ekstrema: kratko dvadeseto stoljeće 1914.-1991.* (Zagrebačka naklada, 2009).

Knjiga započinje poglavljem *Banditi, države i moći* u kojem Hobsbawm skicira konture onoga što naziva socijalnim banditizmom te navodi kako se izvorno talijansko značenje pojma *bandito* odnosi na čovjeka „izvan zakona“. Povijest banditizma dijeli na tri faze: njegovo rođenje – kada prebanditska društva postaju dijelom klan-skih i državnih uređenja, njegova preobrazba nakon lokalnog i globalnog uspona kapitalizma te duga karijera banditizma pod državama i društvenim uređenjima. Ovdje se naglašava kako historija banditizma, uključujući i socijalni banditizam, ne može biti shvatljiva ili pravilno proučavana ako nije dio historije političke moći koja je, na svojim najvišim razinama, moć carstava i država. Prema tome, u klasnim društvima prije ere modernog kapitalizma moć fizičke prisile bila je ujedno i primarni oslonac

ekonomske moći. U nastavku detaljnog prvog poglavlja Hobsbawm napominje kako je snaga gospodara i države bila velika ali nepotpuna. Njihova je slabost bila nedostatak materijalnih sredstava, uključujući sredstava prisile i zakona kako bi održali konstantnu kontrolu nad čitavim svojim stanovništvom ili bilo kakvu učinkovitu kontrolu nepristupačnih krajeva svojih teritorija. Konačno, u zadnja dva i pol stoljeća središnji državni aparat „dopire do svake osobe na nacionalnom teritoriju te, barem u demokracijama, svaki odrasli građanin s pravom glasa na izborima dolazi u doticaj s vladom“ (27). Autor ukazuje na to da prije željeznice i telegrafa, nijedna država nije mogla znati što se događa u njezinim zabačenim dijelovima ili brzo prebaciti svoje posrednike da ondje djeluju.

U drugom poglavlju, pod nazivom *Što je socijalni banditizam?*, autor polazi od premise kako su socijalni banditi reformisti, a ne revolucionari. Pa onda ističe kako banditi „ispravljaju nepravde, korigiraju i osvećuju slučajeve nepravednosti primjenjujući opći kriterij pravednih i poštenih odnosa među ljudima generalno, a prije svega među bogatima i siromašnima, jakima i slabima“ (41). Međutim, bez obzira na to je li banditizam reformistički ili revolucionaran, on ne predstavlja društveni pokret. Socijalni banditizam čini zanimljivim i važnim odnos običnih seljaka i pobunjenika, odmetnika i razbojnika. Devetnaesto i dvadeseto stoljeće bilo je veliko doba socijalnog banditizma u mnogim dijelovima svijeta, kao što je to za Europu bilo razdoblje od šesnaestog do osamnaestog stoljeća. No, socijalni banditizam, zaključuje Hobsbawm, danas je najvećim dijelom, osim u nekim područjima, iščezao.

U trećem poglavlju autor temeljito razmatra tko i zašto postaje banditom. Prvi i vjerojatno najvažniji izvor bandita nalazi se u onim tipovima ruralne ekonomije ili ruralnog okruženja koji imaju relativno malu potražnju za radnicima ili su presiromašni da zaposle sve sposobne muškarce. Drugim riječima, radi se o suvišnom ruralnom stanovništvu. Postoje skupine kojima njihova društvena pozicija omogućava potrebnu slobodu djelovanja. Najvažnija među njima je dobna skupina mladih muškaraca između puberteta i braka. Čak i u seljačkim društvima, ističe Hobsbawm, mladenaštvo je faza neovisnosti i moguće pobune. Mladići, često okupljeni u formalnim i neformalnim vršnjačkim bandama, mogu mijenjati poslove, boriti se i skitati. Nadalje, muškarci koji su se vraćali izdaleka, bez zanata i zemlje, opasnost su za stabilnost društvene hijerarhije, dok su bivši vojnici, poput dezertera, prirodni materijal banditizma. „Za lualice, nomade, kriminalce i slične, područje na kakvom je većina socijalnih bandita živjela čitav život predstavljalo je tek lokaciju jednog od brojnih trgovišta ili godišnjih sajмова, mjesto povremenih napada ili, ako je bilo strateški pozicionirano blizu nekolicke granica, tek prikladnog sjedišta za šire operacije“ (56).

U četvrtom poglavlju autor se bavi onim što naziva „predodžbom“ o plemenitom razbojniku. Poseban naglasak stavlja na Robina Hooda kao najpoznatijeg i univerzalnog plemenitog razbojnika. Autor sveobuhvatno analizira ovu „predodžbu“ u neko-

liko točaka: tako primjerice navodi da plemeniti razbojnik odmetničku karijeru ne počinje zločinom, nego kao žrtva nepravde. On tu nepravdu ispravlja, oduzima bogatima i daje siromašnima te nikada ne ubija, osim u samoobrani ili pravednoj osveti. Konačno, on nikad „nije neprijatelj kralja ili cara, koji predstavlja vrelo pravde, već jedino mjesnog plemstva, svećenstva ili drugih tlačitelja“ (60). U idućem poglavlju Hobsbawm poseban naglasak stavlja na tvrdnju da banditizam raste i postaje epidemijski u vremenima društvenih napetosti i prevrata. Postoji situacija u kojoj nasilje nadilazi granice konvencionalno prihvaćenog, čak i u uobičajeno nasilnim društvima. „Ovo se javlja u razdobljima naglih socijalnih promjena koje uništavaju tradicionalne mehanizme društvene kontrole čija je svrha držanje destruktivne anarhije na sigurnoj udaljenosti. Fenomen zavada koje su „izmakle kontroli“ poznat je proučavateljima društava reguliranih krvnim osvetama. Uglavnom je riječ o društvenom mehanizmu koji sadrži vlastite automatske kočnice“ (82).

Posebno poglavlje Hobsbawm posvećuje hajducima gdje detaljno analizira motiv za postajanje hajdukom te navodi kako je razlog bio isključivo ekonomski, no da je tehnički uvjet postajanja hajdukom bila pobuna. Hajduk se doživljavao slobodnim čovjekom – u tom pogledu ravan gospodaru ili kralju, muškarac koji je izbio osobnu emancipaciju, a time i nadmoć. Hajduci su oduvijek bili slobodni ljudi, no nisu činili slobodne zajednice jer su im nedostajali žene, djeca i zemlja. No čini se kako je bilo izuzetaka, u određenim slučajevima hajducima su se pridruživale odbjegle djevojke koje bi se odijevale u mušku odjeću i borile se poput muškaraca. Za razliku od gušće naseljenih i čvršće upravljanih regija, na prostoru jugoistočne Europe preostalo je više prostora za potencijalnu slobodu. U nastavku dodaje kako je hajdučka okrutnost bila poznata tema. Neupitno je da je hajduk bio u daleko većoj mjeri trajno odvojen od seljaštva nego klasični socijalni bandit. Ne samo da nije imao gospodara nego je bio i bez rodbine, barem za vrijeme banditske karijere. Riječ hajduk, na kraju ističe, vjerojatno je mađarskog podrijetla i izvorno je označavala „goniča stoke“. „Ono što znanstvenik naziva „vojničkim slojem proizašlim iz slobodnog seljaštva“ postalo je karakteristika ove goleme zone – skupine nazvane *kozaci* u Rusiji, *klefti* u Grčkoj, *hajdamaci* u Ukrajini te uglavnom *hajduci* u Mađarskoj i na Balkanskom poluotoku sjeverno od Grčke (*hajdú, hajdut, hajdutin*)“ (87-88).

U sljedećem poglavlju, *Ekonomija i politika banditizma*, temeljito je obrađen način na koji su banditi doprinosili akumulaciji lokalnog kapitala. Hobsbawm postavlja pitanje što banditi rade s ukradenom stokom i dobrima te nudi odgovor kako većinu novca troše na lokalnoj razini. „Zaista, budući da često posjeduju znatno više gotovine od običnog lokalnog seljaštva, njihovi troškovi mogu činiti važan element modernog sektora mjesne ekonomije jer bivaju preraspodijeljeni preko lokalnih vlasnika trgovina, gostioničara i drugih, sve do komercijalnog srednjeg sloja ruralnog društva“ (120-121). U idućem poglavlju detaljno je pak opisan trenutak u kojem socijalni banditi postaju

revolucionari. „Revolucionarni je svijet „častan“, izuzev naročito apokaliptičnih trenutaka u kojima čak i antisocijalni zločinci imaju provale domoljublja ili revolucionarnog ushićenja“ (133-134). Ovdje se zaključuje kako su se mnogi banditi pridružili revoluciji i to ne zato što su razumjeli složenost demokratske, socijalističke ili anarhističke teorije, nego zato što je cilj naroda i siromaha bio pravedan sam po sebi.

Jedno od značajnijih dijelova knjige zasigurno je poglavlje u kojem se autor bavi eksproprijacijom, odnosno, kako sam navodi: „davno utvrđenim i pristojnim nazivom za pljačke čija je svrha opskrbliivanje revolucionara potrebnim sredstvima“ (148). Mjesto rođenja ove taktike je bilo anarho-terorističko okruženje carske Rusije iz 1860-ih i 1870-ih. Ideja anarhizma, napominje, bila je mnogima motiv, „potpuno beskompromisan suludi san koji mnogi među nama dijele, no koji su tek rijetki poput Španjolaca ikada pokušali i ostvariti, čak i pod cijenu totalnog poraza i onesposobljavanja vlastitog radničkog pokreta“ (151). Uz pomoć detaljnog prikaza revolucionarnog života anarhista Francisca Sabaté Lloparta, što je ujedno i najzanimljiviji dio knjige, autor nam predstavlja fenomen eksproprijacije.

U zadnjem poglavlju, *Bandit kao simbol*, Hobsbawm na pregledan obrađuje kako se u književnoj ili pučkoj predodžbi o banditima krije nešto više od dokumentiranja suvremenog života u zaostalim društvima, a to je ono što naziva „žudnja za izgubljenom nevinošću i avanturom u razvijenim društvima“ (169). Upravo to preostaje nakon što uklonimo lokalni i društveni okvir razbojništva: sloboda, junaštvo i san o pravdi. Mit o Robinu Hoodu, koji je lajtmotiv cijele knjige, naglašava prvi i treći od navedenih ideala. Od vremena srednjovjekovnih šuma do pojave na televizijskim ekranima preživjela je družba slobodnih i jednakih muškaraca. Klasična inačica banditskog mita inzistira na istim elementima u visokoj kulturi. Primjerice, Schillerovi razbojnici pjevaju o slobodnom životu u šumi, vesterni i gangsterski filmovi inzistiraju na drugom, junačkom elementu, čak i pod cijenu suprotstavljanja konvencionalnom moralu koji sputava junaštvo dobrog ili barem moralno neodređenog odmetnika. Zahvaljujući pisanju i tisku koji su preobrazili lokalnu i usmenu tradiciju u nacionalnu i trajnu formu, mogli bismo reći da su intelektualci osigurali opstanak bandita. Novo otkrivanje socijalnih bandita posao je intelektualaca – pisaca, filmaša, pa i povjesničara, zaključuje na samom kraju.

Knjiga *Banditi* pruža zanimljiv i nenametljiv uvid u kompleksnu problematiku socijalnog banditizma te u svakom od deset poglavlja analizira po jedan njegov aspekt. Hobsbawm u svojoj knjizi pokazuje kako banditizam dovodi u pitanje ekonomski, društveni i politički poredak izazivajući one koji imaju ili polažu pravo na moć, zakon i kontrolu resursa i na taj način ukazuje kako se upravo u tome krije povijesna važnost banditizma u državama i društvima s klasnim podjelama. Potrebno je još spomenuti kako je i prevoditelj Luka Pejić napisao vrlo indikativan pogovor. U njemu navodi kako je jedna od najutjecajnijih značajki knjige nastojanje da se uspostavi kategori-

zacija bandita u tri skupine: plemenite pljačkaše (*noble robbers*), hajduke i osvjetnike (*avengers*). Nedostatak knjige zasigurno je ono što i Pejić spominje: metodološki karakter istraživanja, posebno oslanjanje na fiktivnu literaturu (pjesme, epove, balade) te izvore inspirirane folklorom, a ne institucionaliziranu, arhivsku dokumentaciju. Pejić između ostalog iznosi i kritiku da je analiza socijalnog banditizma uglavnom zaobišla Hrvatsku, pa navodi primjer Jovana Stanisavljevića Čarugu, slavonskog hajduka čije je vješanje u dvorištu osječkog suda 1925. pratilo oko tri tisuće ljudi, kojega je Hobsbawmovo istraživanje u potpunosti zaobišlo. Međutim, činjenica da je knjiga i nakon pedeset godina i dalje atraktivna čitateljima govori mnogo o vrijednosti ove studije. Hobsbawm piše jednostavno, pitko i dinamično i na taj način u potpunosti zaokuplja pažnju čitatelja. Stoga će ovo iznimno djelo, obogaćeno fotografijama i slikama raznih bandita, razbojnika i anarhista, zasigurno biti korisna i poučna literatura širem čitateljstvu, ali i stručnjacima.

Bruno Korea Gajski